

## Тема: Набуття, збереження майна без достатньої правової підстави<sup>1</sup>

1. Загальна характеристика зобов'язань, що виникають внаслідок збереження або набуття майна без достатньої правової підстави.

2. Зміст зобов'язань, що виникають внаслідок збереження або набуття майна без достатньої правової підстави.

3. Значення строків у зобов'язаннях з набуття або збереження майна без достатньої правової підстави.

4. Майно, яке не підлягає поверненню.

### 1. Загальна характеристика зобов'язань, що виникають внаслідок збереження або набуття майна без достатньої правової підстави

Зобов'язання, що виникають внаслідок збереження або набуття майна без достатньої правової підстави (іноді їх називають **кондиційними зобов'язаннями** або безпідставним збагаченням), бувають **двох різновидів**:

- 1) внаслідок безпідставного **набуття** майна за рахунок іншої особи;
- 2) внаслідок безпідставного **збереження** майна за рахунок іншої особи.

**Умови виникнення зобов'язань внаслідок безпідставного набуття майна:**

- а) збільшення майна у однієї особи;
- б) відповідне зменшення майна у іншої особи;
- в) відсутність правової підстави для набуття майна однією особою за рахунок іншої особи (відсутність домовленості між сторонами, адміністративного акта тощо).

**Умови виникнення зобов'язань внаслідок безпідставного збереження майна:**

- а) збереження майна, яке мало бути втрачене;
- б) неотримання майна іншою особою, яка мала його одержати;
- в) відсутність правової підстави для збереження майна за рахунок іншої особи.

До відсутності правової підстави ч. 1 ст. 1212 ЦК України прирівнює ситуацію, коли підстава, на якій воно було набуто, згодом відпала (наприклад, договір купівлі-продажу був визнаний недійсним).

**Суб'єкти кондиційних зобов'язань:**

- 1) набувач майна (боржник);
- 2) особа, яка втратила або не набула майно, що мала набути (потерпілий).

Кредитором і боржником можуть бути як дієздатні фізичні особи (ст.ст. 32, 34 ЦК України), так і юридичні особи (ст.ст. 91, 92 ЦК України), а також суб'єкти публічного права (ст. 2 ЦК України). **Кредитором** є особа, за рахунок якої безпідставно збережене або набуто майно (потерпіла особа). **Боржником** є особа, яка безпідставно набула або зберегла майно.

<sup>1</sup> Харитонов Є.О. – коментар до Глави 83 ЦК України (Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар за редакцією розробників Цивільного кодексу України). Київ : Істина. 928 с. С. 810-813).

Положення глави 83 ЦК застосовуються незалежно від того: безпідставне набуття або збереження майна було **результатом поведінки набувача майна** (протиправне присвоєння чужого майна), **самого потерпілого** (наприклад, мешканець комунальної квартири помилково оплачує комунальні послуги за сусідів), **інших осіб** (помилкове повернення боргу не кредитору, а члену його сім'ї) чи **наслідком події** (в результаті повені майно з подвір'я потерпілої особи вода переносить у двір сусіда) тощо. Тобто, у тих випадках, коли безпідставне набуття або збереження майна було результатом поведінки набувача майна, **вина останнього правового значення не має**. Цим кондиційні зобов'язання відрізняються від зобов'язань, що виникають внаслідок заподіяння шкоди.

Частина 3 ст. 1212 ЦК України передбачає також низку випадків застосування положень глави 83 ЦК до правовідносин, що виникають при захисті права власності, до договірних та деяких інших видів зобов'язань.

**Норми про повернення безпідставно набутого або збереженого майна застосовуються до вимог про:**

- 1) повернення виконаного за недійсним правочином;
- 2) витребування майна власником з чужого незаконного володіння;
- 3) повернення виконаного однією із сторін у зобов'язанні;
- 4) відшкодування шкоди особою, яка незаконно набула майно або зберегла його у себе за рахунок іншої особи.

**2. Зміст зобов'язань, що виникають внаслідок збереження або набуття майна без достатньої правової підстави**

Змістом цих зобов'язань є **право потерпілої особи (кредитора) на повернення безпідставно отриманого або збереженого майна і обов'язок боржника повернути безпідставно одержане майно**. Загальним правилом є повернення набувачем потерпілій особі безпідставно набутого майна **в натурі**. У разі неможливості повернути в натурі – боржник має відшкодувати вартість майна, яка визначається на момент розгляду судом справи про повернення безпідставного збагачення. Крім цього, особа, яка безпідставно набула майно або зберегла його у себе, зобов'язана відшкодувати всі доходи, які вона одержала або могла одержати від цього майна. Враховуються реально отримані або можливі доходи, починаючи з моменту, коли боржник дізнався або міг дізнатись, що володіє майном без достатньої правової підстави. З цього часу боржник відповідає також за допущене ним погіршення майна.

У свою чергу, боржник має право вимагати відшкодування зроблених ним за цей час витрат на майно. Але, якщо боржник зобов'язаний відшкодувати повністю всі доходи, які він одержав або міг одержати від безпідставно набутого майна, то зустрічне відшкодування можливе лише у межах зроблених ним необхідних витрат на це майно.

### 3. Значення строків у зобов'язаннях з набуття або збереження майна без достатньої правової підстави

Момент, з якого починається відлік часу, за який здійснюється нарахування сум, що підлягають відшкодуванню і боржником, і боржнику – це момент, коли боржник дізнався або міг дізнатись про те, що володіє майном без достатньої правової підстави. Це пов'язане з тим, що ст.ст. 1212, 1214 ЦК України не надають вирішального значення наявності вини боржника. Останній може бути винним у придбанні (збереженні) майна за чужий рахунок, а може й не знати про те, що майно набуто (збережене) ним безпідставно. Наприклад, він може не знати, що підстава, на якій він набув майно, згодом відпала. Отже, виникає можливість кількох варіантів суб'єктивної оцінки ситуації:

1) боржник відразу знав, що майно набуто (збережене) ним без достатніх правових підстав;

2) боржник не знав, що майно набуто (збережене) ним безпідставно, але дізнався про це з моменту заявлення претензій кредитором;

3) боржник припускав, що мав достатні правові підстави стати власником певного майна, але коли таке припущення не підтвердилося, дізнався про помилковість свого припущення. Отже, тут його посилення на те, що до нього не було пред'явлено претензії, позову тощо, невиправдані – він не знав, але мав знати про відсутність правових підстав володіння майном.

Таким чином, досягається мета стимулювання суб'єктів цивільного права до обачності, розважливості, сумлінності у випадках придбання майна з підстав, що видаються сумнівними.

Аналогічну мету переслідує правило, встановлене у ч. 2 ст. 1214 ЦК України, яка передбачає, що у випадку безпідставного одержання чи збереження грошей нараховуються проценти за користування ними. Наведена норма ЦК України розмір процентів не визначає, а відсилає до ст.536. Однак ст.536 ЦК також розміру процентів за користування чужими грошовими коштами не вказує, зазначаючи, що він встановлюється договором, законом або іншим актом цивільного законодавства. У випадку спору розмір процентів визначається судом з використанням у порядку аналогії закону норм законодавчих актів, які регулюють відносини позики, банківського кредитування тощо.

### 4. Майно, яке не підлягає поверненню

Стаття 1215 ЦК України містить досить значний перелік видів «безповоротно втраченого» майна, яке, будучи придбаним без достатніх правових підстав, усе ж таки не підлягає поверненню. Це – заробітна плата і платежі, що прирівнюються до неї, пенсії, допомоги, стипендії, відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю, аліменти та інші грошові суми, надані фізичній особі як засіб для існування.

**Перелічене майно НЕ підлягає поверненню кредитору за таких умов:**

1) виплата вказаних сум заробітної плати, пенсії, допомоги тощо проведена

добровільно;

2) виплата не була наслідком рахункової помилки з боку особи, яка виплатила ці суми набувачу;

3) виплата таких сум була проведена за відсутності недобросовісності з боку набувача;

4) грошові суми були надані фізичній особі як засіб до існування. Таким чином, юридичних осіб наведене правило не стосується взагалі.

Натомість, правило, встановлене п.2 ст. 1215 ЦК України має універсальний характер, хоча і відсилає до інших норм цивільного законодавства. Вона передбачає, що не підлягає поверненню будь-яке інше (крім вказаного у п.1 ст. 1215) майно, якщо це встановлено законом. Наприклад, не підлягає поверненню майно, передане на виконання зобов'язання до настання строку виконання (ст. 531), не має права вимагати повернення виконаного особа, яка повернула борг після строку позовної давності (ст. 267 ЦК) тощо.